

ADALYA

SUNA-İNAN KİRAC AKDENİZ MEDENİYETLERİ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
SUNA & İNAN KİRAC RESEARCH INSTITUTE ON MEDITERRANEAN CIVILIZATIONS

ADALYA

SUNA-İNAN KIRAÇ AKDENİZ MEDENİYETLERİ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ YILLIĞI
THE ANNUAL OF THE SUNA & İNAN KIRAÇ RESEARCH INSTITUTE ON MEDITERRANEAN CIVILIZATIONS

Bilim Danışma Kurulu / Editorial Advisory Board

Haluk ABBASOĞLU
Oluş ARIK
Tuncer BAYKARA
Jürgen BORCHHARDT
Vedat ÇELGIN
Bekir DENİZ
Refik DURU
Serra DURUGÖNÜL
Hansgerd HELLENKEMPER
Fahri IŞIK
Havva İŞKAN
Frank KOLB
Max KUNZE
Wolfram MARTINI
Gönül ÖNEY
Mehmet ÖZSAIT
Scott REDFORD
Oğuz TEKİN
Burhan VARKIVANÇ

Yayın Yönetim / Editing Management

Kayhan DÖRTLÜK
Tarkan KAHYA

Çeviriler / Translations

T.M.P. DUGGAN
İnci TÜRKOĞLU

Yazışma Adresi / Mailing Address

Barbaros Mah. Kocatepe Sk. No.25
Kaleici 07100 ANTALYA-TURKEY

Tel: 0 (242) 243 42 74 • Fax: 0 (242) 243 80 13

akmed@akmed.org.tr
www.akmed.org.tr

Yapım / Production

Zero Prodüksiyon Ltd.

ISSN 1301-2746

İçindekiler

Burak Takmer – Ebru N. Akdoğa-Arca	
“ <i>Ogyges'in Kişiliğinde Panyasis'in Fragmanı İçin Bazı Yorumlar: Bellerophontes Mitosu'nun Yeniden Değerlendirilmesi ve Lykia'nın Erken Tarihi</i> ”	1
Tarkan Kahya	
“ <i>Patara Dark Age Pottery</i> ”	35
S. Gökhan Tiryaki	
“ <i>İvriz Kabartması Işığında Anadolu'da Şarap-Tanrı Anlayışı ve Bu Anlayışın Gelişimi Üzerine</i> ”	59
Mehmet Özhanlı	
“ <i>İsinda Dikme Anıtı</i> ”	73
Serra Durugönül	
“ <i>Development of Ancient Settlements in Cilicia</i> ”	107
A. Vedat Çelgin	
“ <i>Termessos Tanrıları ve Kent Alanından Artemis'in Yeni Epithet ve Kültlerini Belgeleyen Üç Yazıt (Bir Ön Değerlendirme)</i> ”	121
Burhan Varkıvanç	
“ <i>Patara'da Bir Seramik İsligi</i> ”	137
Semavi Eyice	
“ <i>Side'de Bir Bizans Hastahanesi mi?</i> ”	153
İlhan Erdem	
“ <i>Bir Ortaçağ Kenti Antalya: Geç Antik Dönemden Selçukluların Sonuna Genel Bir Yaklaşım (I)</i> ”	163
Z. Kenan Bilici	
“ <i>Köprüpazar (Belkıs) Köprüsü Kitabesi Üzerine</i> ”	173
Hasan Geyikoğlu	
“ <i>Antalya'nın İlk Türk Mülki Amiri ve Kumandancı Mübarizettin Ertokuş'un Faaliyetleri ve Eserleri</i> ”	187
Esin Ozansoy	
“ <i>14. Yüzyılın Başlarına Kadar Rodos'a Karşı Yapılan Türk Akınları</i> ”	203

Leyla Yılmaz	
“ <i>Antalya-Abi Kızı Mescidi:</i>	
<i>Bir Selçuklu Binasının Osmanlı Devrinde Yeniden Kullanımı”</i>	211
Ayşe Aydin	
“ <i>Tarsus Aziz Paulus Kilisesi”</i>	223
Muhammet Güçlü	
“ <i>Antalya (Pamphylia) Bölgesinde Yollar:</i>	
<i>Kesikbeli Yolu ve Son Yüzyıldaki Durumu”</i>	237
Sait Güran	
“ <i>The Judgment on the Elmali Hoard”</i>	249

Köprüpazar (Belkis) Köprüsü Kitabesi Üzerine

Z. Kenan BİLİCİ*

Antalya-Side karayolunda, Serik İlçesi çıkışında ve Aspendos Akropolü'nün 2 km. güneyinde, Köprüpazar Çayı üzerinde yer alan Selçuklu Köprüsü (Res. 1) bugüne kadar çeşitli araştırmalara konu olmuştur.

Yayılmlara "Köprü Pazar(1)", "Köprü Çayı", "Sultan Alaeddin" ya da "Belkis" köprüsü gibi çok çeşitli adlarla geçen¹ bugünkü yapının yerinde, daha önce, İ.S. 4. yüzyıl'ın başlarında inşa edildiği tahmin olunan bir Roma köprüsünün bulunduğu, bunun muhtemelen depremler sonucunda zamanla yıkılıp 13. yüzyıl'a bir kalıntı halinde ulaştığı ve Selçuklu döneminde, aradan geçen yüzyıllar boyunca nehir yatağının değişmesi sonucu oluşan topografik zaruretler dikkate alınarak, eski kalıntılarından da azami ölçülerde yararlanılmak suretiyle, yeni rampa ve tabliyelerle tahkim olunmuş şimdiki köprüünün inşa edildiği bilinmektedir².

Sözkonusu köprüün, bundan sonra da çeşitli kereler onarımı maruz kaldığı söylenebilir. Nitekim, görebildiğimiz kadariyla, Antalya'daki Murad Paşa Camii'nin de bâni'si olan Murad Paşa'nın H. 982/M. 1574 tarihli vakfiyesinde, vâkîfin İstidos (?) nehri üzerindeki köprüün tamiri için kendi malından para tahsis ettiği yazılıdır³. Eğer vakfiyede sözü edilen İstidos nehri, Aspendos'un galatı olarak kullanılmış ve şimdî ele aldığımız köprü kastedilmiş ise, bu husus yapının 16. yüzyıl'da onarıldığı anlamına gelebilir; ne var ki bunu aydınlatmanın imkânı yoktur.

Diğer taraftan, bugün 7 gözden ibaret olduğu halde, 17. yüzyıl'da Evliya Çelebi'nin "Nehri Ulusu"dan bahsederken, köprüden ..." bu dahi şark tarafında Hamid dağlarından gelüb bu mahalde Sultan Alâüddinin on bir göz cisri azîmi..." diye bahsetmesi⁴, aradan geçen süre içerisinde yapının bir bölümünün yıkıldığı anlamına da gelebilir; ancak, bu bilgiyi de ihtiyatla karşılamak gereklidir.

* Yrd. Doç. Dr. Z. Kenan Bilici, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, 06100 Sıhhiye-Ankara.

¹ C. Çulpan, Türk Taş Köprüleri, Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar (1975) 67; F. İlter, Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri (1978) 121; G. Tunç, Taş Köprülerimiz (1978) 29-31.

² P. Kessener - S. Piras, "The Aspendos Aqueduct and the Roman-Seljuk Bridge Across the Erymmedon", Adalya III, 1999, 154, 155-156.

³ S. F. Erten, Antalya Livası Tarihi, 1338-1340 (1919-1920) 92 dn. 2; ayrıca bk. M. Selekler, Yarimasının Arkasından (1960) 182-183.

⁴ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672) Dokuzuncu Cilt (1935) 291.

Nihayet son olarak, Aspendos Sukemeri Araştırma Projesi kapsamında tekrar ele alınan köprüde⁵, kitâbe parçaları da yeniden bir onarıma konu olmuştur.

Köprüün inşaat özelliklerî, Roma ve Selçuklu dönemi yapı malzemesi ve strüktürü gibi mimari tasvir ve değerlendirmeler, hattâ onarımın eleştirisi, takdir edileceği üzere, başka bir büyük çalışmanın konusudur. Burada, köprü üzerinde yer alan ve henüz hiçbir yerde yayımlanmamış Selçuklu dönemi kitâbe parçalarından hareketle, bugüne kadar bilinmezliğini koruyan, köprüün bâniî ve inşa tarihi konularına bir açıklık kazandırılmaya çalışılacaktır.

Aspendos ve dolayısıyla köprüyle ilgili ilk tanıtıcı bilgilere, her ne kadar, geçen yüzyılın sonlarına doğru yayımlanmış bir kitapta rastlanmactaysa da⁶, ele aldığımız köprüün Selçuklu dönemi ile ilişkilendirilmesi, görebildiğimiz kadariyla ilk kez S. F. Erten tarafından yapılmıştır. Dönemin Antalya Sultanisi muallimlerinden ve sonradan Antalya Müzesi'ni kuracak olan S. F. Erten, 1910'lu yılların sonlarına doğru gördüğü köprüün korkuluğunda 6 m. genişliğinde ve altı parça olarak tesbit ettiği bazı mermer kitâbe parçalarının bulunduğu, hattâ köprüün diğer tarafında bile iki kitâbe parçasına tesadüf edilebildiğinden bahisle, zorlukla okuyabildiği yazılarına göre, köprüün I. Alâeddin Keykubad tarafından yaptırılmış olduğu sonucuna varmış⁷; bu suretle, Alâeddin Keykubad adı, esasen bu tarihlerden başlayarak, konuya ilgili hemen her yanında köprüün bâniî olarak kabul edilemiş ve neredeyse köprü ile özdeleşmiştir⁸.

Günümüze kadar süregelen bu kabulde, köprü üzerindeki mevcut kitâbe parçalarının yeniden ele alınıp metin, deskripsiyon ve transliterasyonlarının yapılmayışi kadar, herhalde aynı Sultanın, Aspendos Tiyatrosu içinde bir "Saray" (veya köşk?) yaptırdığına dair iddialar ve aynı yerde ele geçirilmiş çini buluntuların da rol oynadığı söylenebilir⁹.

1999 yılı Mayıs ayında AKMED Müdürü K. Dörtlük'ün ricası üzerine, o vakit köprüün onarımı içinde bizzat uğraşan P. Kessener'in hem köprü üzerinde mevcut kitâbeler ve hem de nehir yatağında yeni bulunmuş bir diğer kitâbe parçası üzerinde ortaya çıkarmış olduğu metni kontrol etmiş; önerilen metinde gördüğüm yanlışları düzelterek, bu konuda dikkatimi çeken kimi hususlar ve ayrıca kaygılarımı içeren bir yazı ile K. Dörtlük'e göndermiştim. Bu uzun yazda, mevcut kitâbe parçalarından biri üzerinde, kırıldığı için doğal olarak nasıl tamamlanabileceğî kolaylıkla tesbit edilemeyecek "zel" ve "vav" harflerini tesbit ettiğimi, bu iki harften hareketle, kanımcı bir lâkâba ait olan bu ayrıntının, terkibin Zûlkarneyn'ü zaman şeklinde tamamlanabileceğine dayanak oluşturduğunu, bu lâkâbin I. Alâeddin

5 P. Kessener - S. Piras, age. 149, 155-156. Diğer taraftan köprü kemerlerinden birinin 1926 yılında betonarme olarak onarıldığı da bilinmektedir. bk. G. Tunç, age. 31.

6 K. G. Lanckoronski - G. Nieman - E. Petersen, Städte Pamphyliens und Pisidiens I: Pamphylien (1890) XXVIII.

7 S. F. Erten, age. 165, 168; ayrıca bk. S. F. Erten, Antalya Vilâyeti Tarihi (1940) 64.

8 P. Kessener - S. Piras, age. 150'de, Pamphylia bölgesinin 1207'de Selçuklu Sultanı I. Giyâseddin Keyhüsrev tarafından fethedilmesinden hareketle, köprüün bu Sultan tarafından yapıldığı sonucuna varılması doğru değildir ve herhalde gözden kaçmış bir yorum olmalıdır. Hâl böyleyken, aynı yanında köprüün muhtemelen I. Alâeddin Keykubad tarafından 1221'de Alanya'yı fethinden kısa bir süre sonra yapılmış olabileceği de düşünülmüştür (bk. 156).

9 O. Aslanapa, Anadoluda Türk Çini ve Keramik Sanatı (1965) 14; İ. Ünal, "Antalya Bölgesindeki Çinili Eserler", Türk Etnografya Dergisi 14, 1974, 19-21.

Keykubad tarafından hiç kullanılmadığını, aksine oğlu ve halefi II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in lâkâplarından biri olduğunu, bu durumda köprüün bâni ve inşa tarihinin yeniden ele alınması gerektiğine işaret etmiştim.

Aradan geçen süre içinde, sözkonusu kitâbe parçaları üzerinde yaptığım çalışmaları derinleştirdikçe, meselenin ilgi çekici bir hâl aldığına görerek, ulaştığım sonuçları yayımlamanın yararlı olacağını düşündüm. Bu suretle, bilimselliği konusunda şüpheli davranışmakla birlikte, geçmişte ortaya konan çalışmalar dolayısıyla, neredeyse hepimizin sessizce onayladığı örtülü bir kabul haline dönüşmüş olan köprüün bâni ve tarih-lendirilmesi konularındaki düşüncelerimizin değişeceğini ve kitâbelerin değerlendirilmesi sonucunda kanımcı 80 yıldır süregelen bir muammaya da son verileceğini umut ediyorum.

Köprüün bâni hakkında ileri sürülen iddialara dayanak teşkil eden kitâbe parçalarından bir bölümü, yapının, nehrin sağ yakasına bakan mansap tarafının ilk ayağındaki parapet üzerinde yer almaktadır (Res. 2).

Onarımdan kısa bir süre önce çekilen bir fotoğrafta (Res. 3) kitâbenin, birbirinin devamı gibi görünen ve bu haliyle mütemâdî bir yazı bordürü izlenimi veren üç parçadan ibaret olduğu anlaşılmakta ise de, sözkonusu parçalar, onarımdan sonra aynı sırada ve fakat bu kez birinci parça ile üçüncüsünün arası boş bırakılarak bir çerçeve içine alınmak suretiyle yeni yapılan traverten parapette tekrar kullanılmışlardır (Res. 4).

Mevcut duruma göre;

Sağdaki ilk parça üzerinde, "...Keyhusrev bin Es-Sultanu'l-sa'îd Kılıç Ar" ve "sin" harfinin baş kısmı,

Ortadaki ikinci parça üzerinde "...Es-Sultanu'l-said eş-şehid 'Aley...", ve nihayet soldaki üçüncü ve son parça üzerinde de "...'(A)cem (Su)ltanu'l-berr ve'l-bahreyn..." ibareleri ile sol kenarda "zel" ve "vav" harfleri rahatlıkla okunabilmektedir.

Diğer taraftan 1997-98 yılları arasında yapılan onarım çalışmaları sırasında nehir yatağında bulunmuş bir dördüncü kitâbe parçasında ise "Es-Sultanu'l-Â'zam Şâhen-şâh" terkibinin yazılı olduğu anlaşılmaktadır¹⁰. Bu parça, bugün, köprüün memba tarafının ilk ayağındaki parapet üzerinde yer almaktadır (Res. 5).

Sözkonusu kitâbe parçalarının vakityle nasıl bir bütün oluşturduğunu ya da daha doğru bir deyişle nasıl bir bütününe içinde yer aldıklarını tahmin etmek pek de zor değildir.

Buna göre, köprüün mansap tarafında kullanılmış 1 ve 2 numaralı parçaların, şecere veren isim ve ünvânlar ihtiva etmesine bakılarak, kitâbe metninin en son bölümünde ait olduklarına bizce şüphe yoktur.

Bu bağlamda, metinde geçen iki isimden birinin "Aleyhi Rahmetu'llahu Te'âlâ" (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) denilerek "Saadetli" manasında sa'îd ve şehid olduğu vurgulandığına, diğer ismin ise "Kılıç Ar" ve devamındaki "sin" harfi dolayısıyla "Kılıç Arslan" olarak okunması lâzım geldiğine göre, metnin "Es-Sultanu'l-said eş-şehid 'Aleyh-i Rahmetu'llahu Te'âlâ Keyhüsrev bin Es-Sultanu'l-said Kılıç Arslan" şeklinde tamamlanacağı açıklıktır. Bu durumda, bugünkü onarımda kullanılan parçalardan 1 ve 2 numaralı olanların şimdiki yerleri yanlış olduğu gibi, her ikisi arasında bir parçanın da kırıldığı anlaşılıyor.

¹⁰ P. Kessener - S. Pîras, age. 167 Fig. 20.

Burada sözü edilen Kılıç Arslan, Selçuklu Sultani II. Kılıç Arslan olup, kitâbede Saîd ve Şehîd olarak belirtilen Gîyâseddin Keyhüsrev de, 5 Haziran 1211 tarihinde Bizans ordusuya Alaşehir'de (Philadelphia) yapılan savaş sırasında şehit düşen oğlu Sultan I. Gîyâseddin Keyhüsrev'dir¹¹.

Bu durumda, metnin bundan önceki bölümünde I. Keyhüsrev'in iki oğlundan ya I. İzzeddin Keykâvus'un ya da I. Alâeddin Keykubad'ın isimlerinden birinin yazılmış olduğuna şüphe yoktur.

Bu ismin I. Keykâvus olması, anılan Sultan zamanında Selçuklu hakimiyetinin Akdeniz kıyılarında sadece Antalya şehrini alınması ile sınırlı kalması ve Antalya'nın doğusuna uzanmaması dolayısıyla, kesinlikle mümkün görünmemektedir.

Şu halde, şimdi parçaları eksik olan metin üzerinde I. Alâeddin Keykubad'ın adının yazıldığı söylenebilir ki, onun Selçuklu tahtına geçer geçmez ilk askerî seferini 1221 kişinda Kalonoros üzerine yaptığı ve şehrini fethini takiben Alara üzerinden Antalya'ya ulaştığı düşünülecek olursa, Antalya ile Alanya arasındaki yolun ilk kez onun zamanında katedilmesi bunu desteklemekte; hattâ 3 numaralı parça üzerinde, kendisine ait pek çok kitâbede yazılı olduğu gibi "(Su)ltan'u'l-berr ve'l-bahreyn" ünvânına rastlanması da bu iddiayı pekiştirmektedir.

Ne var ki, sözkonusu 3 numaralı kitâbe parçasının sol kenarındaki "zel" ve "vav" harfleri, eksik olan metin üzerinde muhakkak ki I. Alâeddin Keykubad'ın ismine yer verilmiş olsa bile, şecerenin onunla başlamadığı, ondan önce de bir ismin yazılı olduğu, dolayısıyla bizi Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın köprüünün bâni olamayacağı gerçeğini kabule götürmektedir.

Bu iki harfin Zûl'karneynû'z-zaman olarak tamamlandığını kabul etmemek için hiçbir sebep yoktur. Anılan lâkâbin I. Alâeddin Keykubad'a ait hiçbir kitâbede rastlanmamasına karşılık, oğlu ve halefi II. Gîyâseddin Keyhüsrev tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Nitekim Antalya'yı Ağlasun ve Eğirdir üzerinden Konya'ya bağlayan kervan yolu üzerinde, Burdur'a bağlı Bucak İlçesi'nin 6 km. kadar batısında, İncirdere Köyü yakınlarında onun tarafından yaptırılmış olan İncir Hanı'nın kapalı kısmı portali üzerindeki dört satırlık Arapça kitâbede, kendisinden "...Zûl'karneynû'z-zaman İskenderü's-sani" olarak bahsedilmiş olması da¹², ele aldığımız köprüün kim tarafından yaptırılmış olduğu sorusunun cevabına biraz daha yaklaşmamızı sağlar.

Köprüdeki 3 numaralı kitâbenin sol kenarındaki "zel" ve "vav" harflerinden hareketle "Zûl'karneynû'z-zaman" olarak önerdiğimiz bu olası tamamlama, eğer bu son kitâbenin devamı olan bir parça üzerinde karşımıza çıksa idi, herşey yerli yerine oturacak, köprüün bâni ve tarihi konuları aydınlığa kavuşturacaktı.

Bu gözle tekrar bakıldığından, kitâbelerin bulunduğu kısmın onarılm öncesi çekilen fotoğrafta (bk. Res. 3), en soldaki kitâbe parçasının yanında, bir önceki metnin devamını içermesi muhtemel bir taş sırasının eksik olduğu dikkati çekmektedir¹³.

¹¹ O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye³ (1993) 289-291.

¹² Kitâbe metni ve deskripsyonu için bk. R. H. Ünal, "Burdur/Bucak İncir Hanı'nda, Temel Araştırmaları ve Temizlik Çalışmaları (Eylül 1992)", X.Vakıf Haftası Kitabı, 1993, 402.

¹³ P. Kessener - S. Piras, age. 166 Fig. 19.

Oysa köprü ile ilgili iki yayında da¹⁴, sözkonusu bu son taş parçasının mevcut olduğu açıkça görülmektedir (Res. 6). Öyle anlaşılıyor ki, bu parça, bilemediğimiz sebeplerle 1970'li yılların ilk yarısından son onarıma kadar geçen süre içinde ya yerinden alınmış ya da zamanla bağlı olduğu yüzeyden çözülerek düşmüştür ve bugün nerede olduğu da bilinmemektedir.

Bugüne kadar hiçbir yayında ele alınmayan söz konusu kitâbenin fotoğrafını büyütüp çözümlediğimiz zaman, burada, gerçekten de beklediğimiz gibi, bir önceki metnin devamı niteliğindeki şu satırların yazılı olduğu görülmüştür: “(Zûl)-karneynû’z-zaman Hüsrev-î sahib-kiran İskenderü’s-sani ferman-ferma”.

Bu suretle, kendisinden, “Zamanın Zûlkarneyni, “İkinci İskender”¹⁵, “Emir Buyuran” olarak bahsedilen kişinin II. Gıyâseddin Keyhüsrev olduğu açıkça anlaşıldığı gibi, kitâbede bunu kanıtlayan bir ibare daha dikkat çeker: “Hüsrev-î sahib-kiran”.

Bilindiği üzere, iki yıldızın bir anda aynı burcun aynı derecesinde bulunması anlamına gelen Kiran, eğer bir Sultan zamanında meydana gelirse o Sultana “Sahib-Kiran” adı verilmektedir¹⁶.

Nitekim, bu husus, devrin vakanüvisi ve Selçuklu Sarayı'nın tarih yazıcısı İbni Bibî'de, adı geçen Sultanın, babası I. Alâeddin Keykubad'ın ölümünün ardından tahta geçiği ve üç günlük mâtemden sonra sarayda düzenlenen eğlence meclisi sırasında Sultanı öven şiir dizeleri arasında, ondan “dünyanın efendisi, emniyet ve güven kaynağı ve sahib kiran” olarak bahsedilmesi ile de doğrulanabilir¹⁷.

Diğer taraftan, Sultan'dan “Zûl-karneynû’z-zaman Hüsrev-î sahib-kiran İskenderü’s-sani ferman-ferma” diye bahsedilmesi, kitâbedeki eksik parçalardan birinde yazılı olduğunu düşündüğümüz tarihi aydınlatacağı gibi, köprünün hangi tarihte inşa edilmiş olduğunu da açıklayabilir.

Bilindiği üzere, II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in bu lâkâbı kullandığını gösteren kitâbesi İncir Hanı'ndadır ve H. 637/M. 1239-1240 tarihini vermektedir¹⁸.

Bu tarihin, sözkonusu lâkâpla ilişkisini kurabilmek için II. Gıyâseddin Keyhüsrev devrine ve özellikle 1239-40 yıllarına geri dönmek gereklidir.

¹⁴ F. İlter, age. 124 Res. 62; G. Tunç, age. 30.

¹⁵ Delhi'deki Kutb Minar'ın H. 602 tarihli kitâbesinde, yapının bânişi Ebu'l-Muzaffer Muhammed'in lâkâpları arasında ‘‘İskenderü’s-sani’’ de zikredilmiştir. bk. Combe - J. Sauvaget - G. Wiet, *Repertoire Chronologique d'Epigraphie Arabe*, Tome Dixième (1939) 12-13. Harezmşah Sultanı Muhammed'in de, Karahitaylılarla, İslâmî sahrasında yapılan savaştan sonra (1210) kazandığı başarıdan ötürü “İkinci İskender” diye anılmaya başladığı bilinir. bk. İ. Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*² (485-618/1092-1221) (1984) 186.

¹⁶ İbn Bibî, *El-Evamîrû'l-Alâ'iyye Fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye* (Selçuk Name) II, haz. M. Öztürk (1996) 22 dn. 49; bk. M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* III (1993) 93.

¹⁷ İbn Bibî, age. 22.

¹⁸ R. H. Ünal, age. 402'de kitâbenin tarihi H. 636 olarak okunmuşsa da, bunun milâdî tarih karşılığı 1238-39 olarak değil, baskı sırasında yanlışlıkla 1239-40 olarak çıkmıştır. Kitâbeyi yeniden tetkik ettiğimizde tarih veren ilk satırın “sitte” değil “seb'a” olarak okunabileceğini de gördük ki, H. 637'ye tekabül eden bu tarihin milâdî tarih karşılığı 1239-40 yılını verir.

Bilindiği gibi, Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad devri, Ortaçağ Anadolusu'nun en görkemli yıllarıdır. Sultan'ın siyâsî ve askerî seferleri de başarılılarla doludur; 1221'de Akdeniz kıyısındaki Kalonoros'un fethedilip Sultanın isteği üzerine onun lâkâbına nisbetle Alâiye adını alarak yeniden inşa edilmesi, diğer taraftan yaklaşan Moğol tehdidine karşı Konya, Sivas, Kayseri, Erzurum, Amasya ve Malatya gibi şehirlerin kale ve surlarla tâkim edilmesi dışında, Kilikya sahillerinde Selçuklu nüfûzunun Silifke'ye uzanması; Fırat dolaylarında Kâhta, Hısn Mânsûr (Adriyaman) ve Çemişkezek, ayrıca Erzincan, Kemâh, Siverek, Rakka, Harran, Urfa ve Ahlat'ın alınması, Suğdak seferi ile Karadeniz'in kuzeyinde Kırım'a kadar ulaşılması, Harezmşahlar'la yapılan Yassıçemen Savaşı gibi sayısız seferden hep başarılılarla dönülmüş; Anadolu güçlü bir Sultanın yönetimi altında bolluk ve refah ülkesi haline dönüşmüştür. Keykubad devrinde bir tek seferin başarısızlığı sonucundan biliyoruz; o da Âmid (Diyarbakır) seferidir. Yaklaşan Moğol tehdidine karşı mükemmel bir müstahkem mevki olma özelliğine sahip ve o vakit Eyyûbi Sultanı Melik Kâmil'in elinde bulunan kent, 1236 yılında kuşatılmış, fakat bir sonuç alınamamış; bunun üzerine Sultan 1237'de daha büyük bir hazırlık yapılmasına karar vererek 1237 yılı Haziranında toplanan askerlerini denetlemek ve sefer hazırlıklarına bizzat nezaret etmek amacıyla Kayseri Meşhed ovasına gelmiş; fakat burada bir suikaste kurban gitmiştir.

Şu halde, daha hayattayken babası tarafından veliaht olarak bile gösterilmemiş halde, kendisinin de parmağı olduğu anlaşılan bir suikast sonucunda babasının ölümü ile oğlu ve halefi sıfatıyla âlelacele Selçuklu tahtına çıkartılan II. Giyâseddin Keyhüsrev'in gözünde, babası ile kiyaslanabilecek, hattâ onu da aşacak bir şöhrete kavuşabilmek için, Âmid (Diyarbakır)'ın fethinin ne denli önemli olduğu rahatlıkla anlaşılabilir.

Nitekim, O. Turan'ın deyimiyle, "I. Alâeddin Keykubad'ın, alınması için çok emel beslediği Diyarbekir", kaderin bir cilvesi olarak, oğlu zamanında 1240 yılında kuşatılıp ele geçirilecek; "Selçuklular için, eskiden beri çok mühim bir hâdise sayılan" kentin fethinin akabinde Sultan tarafından merkezde ve bütün memlekette şenliklerin yapılması ve herkesin şenliklere katılması isteği onun ferman ve fetihnameleriyle her tarafta ilân edilecektir¹⁹.

¹⁹ Diyarbakır Ulu Camii'nde bulunan ve kent halkın vergi borçlarının affedildiğine dair II. Keyhüsrev'e ait kitâbenin 9. satırındaki onlar basamağına ait kelime ne yazık ki eksiktir ve sadece 63. ibareleri okunabilmektedir (bk. A. Gabriel, Voyages Archéologiques dans la Turquie Orientale I (1940) 331 no. 91). Bu durumda, bu abartılı terkibin Diyarbakır'ın fethi ile ilişkisini kurmak üzere, fethin hangi yıl gerçekleştiğine dair başta O. Turan olmak üzere bütün araştırmacıların üzerinde ittifak sağlamış gibi gördükleri H. 638 tarihini ele almamız yararlı olur.

Bilindiği gibi, başta O. Turan olmak üzere birçok araştırmacı, fethin H. 638 tarihinde vuku bulduğunu, bunun Milâdî tarih olarak karşılığının da 1240 olduğunu iddia ederler (O. Turan, age. 418). Esasen hemen söylemek gerekir ki, H. 638 yılı, 1240 yılı Temmuz ayında başlayıp 1241 yılı Haziranında bitmektedir; bu durumda bu tarihin milâdî karşılığını 1240-41 olarak kabul etmek gerekir.

Buna karşılık, O. Turan, kentin fethinden sonra Sultanın "...Sinâneddin Yakut'a, askerleri ile birlikte, Erzurum'a dönüp, Moğollarla karşı müdafaa hazırlıkları yapmasını emretti. Selçuklu ordusu da Diyârbekir'in fethinden sonra o tarafta daha fazla kalamadı. Zira Moğollar 1240 Haziranında, Gürcistan'ı, Erzurum (Selçuklu) hududlarına kadar istilâ ve yağma ettiler..." der (O. Turan, age. 419-420).

Diyarbakır H. 638'de fethedildiyse ve bu tarih Milâdî olarak 1240 yılı Temmuz ayında başlıyor ise, Selçuklu ordusu nasıl olur da Moğol tehdidi dolayısıyla aynı yılın Haziran ayında geri dönebilir? Kaldi ki, bu tarihlerde Baba İshak ayaklanmasından vuku bulduğu unutulmamalıdır.

Bütün bu olayların H. 638 tarihinde gerçekleşmiş olması bizce imkânsızdır ve bu tarihlerde mutlaka bir yanlışlık vardır.

Bu husus, kanımcı, fethin ne denli önemli olduğunu vurgulanması amacıyla, ele aldığımız kitâbede yer alan “Zû'l-karneynû'z-zaman Husrev-î sahib-kiran İskenderü's-sani ferman-ferma” lâkâplarının anlamını da açıklamaktadır²⁰.

Bu durumda, köprü kitâbesinin şimdi eksik olan tarih bölümünde H. 637/M. 1239-40 yazılı olduğu iddia edilebilir.

Şu halde, kitâbenin eksik parçalarını da düşünerek, II. Gıyâseddin Keyhüsrev'e ait diğer örneklerle de mukayese etmek suretiyle köprüde yazılı olduğunu düşündüğümüz kitâbenin şu şekilde tamamlanması mümkün görülmektedir:

امر بعارة هزا الجسر (قطره) المبارك [السلطان الاعظم شاهنشاه]
المفظم مالك رقاب الامم سيد سلاطين المربي و العرجم سلطان البر
والبحرين نوالقرنين الزمان حسرو صاحب قران اسكندر الثاني فرمان فرماء]
ناخ السلاجوق غياث الدين و الدين ابوالفتح كيخسرو بن كيقباد بن [السلطان
السعيد الشهيد عليه] رحمة الله تعالى [كيخسرو بن السلطان السعيد قلخ
ارسلان قسيم امير المؤمنين في سنه سبه و ثلاثين و ستمائة

Bu durumda, Diyarbakır'ın fethi ya 1240 Haziranından önce, yani H. 637/M. 1239-40 yılında gerçekleşmiştir ya da O. Turan'ın kitabında baskında bir yanlışlık olmuştur.

Bu noktada devrin kaynağı İbn Bibî'ye dönmek ve olayların tarihî akışını hatırlamakta yarar vardır.

Saadettin Köpek, önce Melike-i Adiliyye'yi, ardından da Taceddin Pervâne'yi öldürmüştür (İbn Bibî, age. 27-28); ardından, H. 635 yılı Zilkâdesi'nde, yani 14 Temmuz 1238'de Sumeysat (Samsat)'ı fethetmiş (İbn Bibî, age. 30-31) nihayet bundan sonra da Hüsâmeddin Kaymerî ile Kemâleddin Kâmyâr'ı tutuklayıp öldürmüştür (İbn Bibî, age. 32-33). Bu olayların üzerinden 15 gün geçtikten sonra H. 636 yılı başlamaktadır.

Sultan II. Keyhüsrev, “devlet adamlarının birer birer ortadan kalkması, siranın kendisine de gelmesi ve nihâyet efkârin kaynaşması karşısında” (O. Turan, age. 412) Kubad-Abâd'da Saadettin Köpek'i öldürmüştür (İbn Bibî, age. 33-36). Anılan sarayın yazılı olduğu düşünülfürse, bu hadisenin de H. 636 yılının ikinci yarısında, yani 1239 yılı sonlarına doğru vuku bulduğu düşünülebilir. Nihayet bunlardan sonra da Diyarbakır fethedilir.

Şu halde, Diyarbakır'ın fethinin her hâlikârdâ H. 637 yılının ikinci yarısında (1240) gerçekleşmiş olduğu anlaşılıyor ki, yılın sonuna doğru (1240 yılı Haziranında) Selçuklu orduyu Moğol tehdidi dolayısıyla geri dönebilsin.

Bu bağlamda, sözkonusu olaylar örgüsünün tam ortasında İncir Hanı kitâbesi yer almaktadır. Eğer İncir Hanı kitâbesindeki “Zû'l-karneyn'üz-zaman”, düşündüğümüz gibi, Sultan'ın Diyarbakır'ın fethinden sonra kullandığı bir lâkâp ise, bu durumda kitâbedeki tarih sadece kentin ne vakit fethedildiğini göstermekle kalmayacak; ünvânın veriliş sebebini ortaya koyacağı gibi, aynı zamanda şimdî ele aldığımız köprü kitâbesinin eksik olan tarih kısmını da aydınlatacaktır.

Bilindiği üzere, İncir Hanı kitâbesinin son satırındaki tarih “sitte ve selâsin ve sittemae” olarak okunmakta ve han da H. 636/M. 1238-39'e tarihlemektedir. Kitâbeyi yeniden tetkik ettiğimizde, tarihin yazılı olduğu son satırda bir önceki kelime olan “el-müminin” ibaresindeki “nun” harfinin noktasının, yerinde değil, aksine “sitte” kelimesinin altına konulduğunu ve bu suretle tarihi hanesinin onlar basamağındaki kelimenin “seb'a” olarak okunabileceğini de gördük. Bu durumda hanın inşa tarihi H. 637 olmaktadır. Her ne kadar, kelimenin “seb'a” okunmasının mümkün olamayacağı, çünkü “seb'a” için sonda bir “ayn” harfi bulunması gerektiği iddia edilebilirse de, yedi rakamının bazen bu şekilde yazıldığı da bilinir ki (F. Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (1984) 1108) görebildiğimiz kadriyla, Antalya'daki H. 617 tarihli bir burç kitâbesi ile (bk. Combe - J. Sauvaget - G. Wiet, age. 178-179) Atabey Armağan Medresesi'nin taçkapısındaki H. 637 tarihli kitâbede de “seb'a” kelimesi böyle yazılmıştır. İslâm dünyasında bu türden örnekler için bk. Combe - J. Sauvaget - G. Wiet, age. 29-30; 172-173; 177-178; X, 56, 167, 170; 170-171.

²⁰ Dönemin ünvân ve lâkâpları konusunda bk. Hasan Bin 'Abdi'l-mu'min El-Hôyi, *Gunuetu'l-Kâtib* ve *Munyuetu't-Tâlib* Rusûmu'r-Resâ'il ve *Nucûmu'l-Fazâ'il*, yay. A. S. Erzi, *Selçukiler Devrine Âid Înşâ Eserleri Ia* (1963).

Transkripsiyonu: “Amere haze'l cisr²¹ü'l-mübarez Es-[Sultanu'l-Â'zam Şâhen-şâh]jü'l-mu'azzam Malik-i rikabu'l-umem Seydi Selatinu'l-'Arab ve'l-'A[cem Sultanu'l-berr ve'l-bahreyn Zû'l-karneynü'z-zaman Husrev-i sahib-kıran İskenderu's-sani ferman-ferma] Tâcu'l-Selcuk Gıyâsu'd-dunya ve'd-din Ebû'l-Feth Keyhusrev bin Keykubad bin [Es-Sultanu'l-sa'îd eş-şehid 'Aley]hi Rahmetu'llahu Te'ala [Keyhusrev bin Es-Sultanu'l sa'îd Kılıç Ars]lan Kasim-i emiru'l-mü'minin fi sene seb'a ve selasin ve sitte mi'e”.

Kitâbe günümüz Türkçesine şöyle çevrilebilir:

“Bu mübârek köprüün yapılmasını Yüce Sultan, Ulu Şahinşah, ümmetlerin Efendisi, Arap ve Acem Sultanlarının Efendisi, karanın ve iki denizin Sultanı, zamanın Zülkarneyni²², Hüsrev-i sahib-kıran, İlkinci İskender, Emir Buyuran, Selçuk hanedanının Tacı, Din ve Dünya'nın Yardımcısı, Fetih Babası, Sultan Saadetli Kılıç Arslan oğlu Saadetli ve Şehid-Allah'ın rahmeti üzerine olsun- Sultan Keyhüsrev oğlu Keykubad oğlu Keyhüsrev, Halife'nin ortağı, emretti sene 637.

-
- ²¹ Kitâbede köprü için cisr kelimesi kullanılmış olabileceği gibi, bazı örneklerde rastlanılan kantara tabirinin de kullanılmış olduğu düşünülebilir; bk. Z. Sönmez, Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarısında Sanatçılar (1989) 235'de Ankara-Akköprü (1222) ve 268'de Tokat-Yeşilirmak (Hıdırlık) Köprüsü (1250) kitâbeleri.
- ²² Bilindiği üzere bu sıfat “iki boynuzlu” anlamına geldiği gibi, Büyük İskender için de kullanılmaktadır. Kitâbedeki kullanımının, lâkâbin arz ettiği önem dolayısıyla, yazıldığı döneme göre “iki çağın sahibi” anlamında kullanılmış olması da mümkündür.

Summary

On the Inscription of Köprüpazar (Belkis) Bridge

The Seljuk bridge on the Köprüpazar Çayı, 2 km south of the Acropolis of Aspendos and inland from the Antalya-Manavgat highway has been studied at various times.

It is known that the present bridge, also known as “Köprü Pazar(i)”, “Köprü Çayı”, “Sultan Alaeddin”, or “Belkis” bridge in the sources, was built with new ramparts and platforms due to new topographic necessities arising from the change in the river course and it replaced a Roman bridge dated to the beginning of the 4th century A.D. It has recently been restored within the framework of the “Aspendos Aqueduct Survey Project”.

This article tries to shed light on the identity of the patron of the builder and on the date of construction, using the inscription fragments from the Seljuk period from this bridge which have never been published before.

In the late 1910's, having examined the two hardly legible inscription pieces, of 6m in length, S. Fikri Erten recorded that this bridge was built by Sultan Alaeddin Keykubat Ist; and from this date onwards, every publication which mentioned this bridge repeated this information.

A few of the inscription fragments which support this information are found on the parapet of the first pier, on the mouth of the bridge facing the right bank of the river. The first fragment on the right reads: “...Keyhusraw bin Al-Sultan al-sa'id Qılıç Ar' and the beginning of the letter “sin” is easily recognizable; the fragment in the middle reads “...Es-Sultan al-sa'id al-shahid 'Alay...”; and the last fragment on the left reads “... '(A)cam (Su)ltan al-barr wa'l-bahrayn...” and the letters “zal” and “waw” are clearly legible to the left.

A fourth piece of this inscription, found in the riverbed, bears the phrase: “Al-Sultan al-A'zam Shahenshâh” and is to be completed as “As-Sultan al-sa'id al-shahid 'Alayh-i Rahmet Allah Ta'ala Kayhusraw bin al-Sultan al-sa'id Qilic Arslan...”.

The first and second fragments were placed in incorrect positions during the restoration and one piece is still missing between them. The personages who are mentioned in the text are the Seljuk Sultans Kılıç Arslan IInd and Giyâseddin Keyhusrev Ist. It can be understood that the name of Sultan Alaeddin Keykubat 1st was also included, as the title “(Su)ltan al-barr wa'l-bahrayn” is also encountered.

The letters of “zal” and “waw” on the left of the third inscription piece point to the fact that, another name was inscribed there, therefore, Alaeddin Keykubat cannot have been the actual builder. These two letters may be completed to form the phrase “Dhu'l-Qarnayn al-zaman”, which is actually a title employed by Sultan Giyâseddin Keyhusrev IInd.

From a photograph, the fourth piece of this inscription, which has never been published before, reads as follows: “(Dhu)l-Qarnayn al-Zaman Husraw sahib Qiran Iskandar al-Sani farman-farma”. Giyâseddin Keyhusrev II, who is mentioned as the “Dhu'l-Qarnayn” of the age, “the second Alexander”, is also known as “Husraw sahib-Qiran”, he who is faithful to The Order Giver. Further, the author is of the opinion that the title given to Sultan Giyâseddin Keyhusrev II of “(Dhu)l-Qarnayn al-zaman Huraw sahib Qiran Iskandar al-sani farman-farma” will shed light on the date of this construction, which was probably inscribed on a missing piece of this inscription.

The inscription may be translated as follows:

“The construction of this auspicious bridge was ordered by the Great Sultan, the Great Shah of Shahs, the Master of Communities of Believers (Ummets), the Master of Arab and Ajam (non Moslem) Sultans, the Sultan of the land and the two seas (the Black Sea and the Mediterranean), the Dhul-Qarnayn (Alexander) of the Age, Hüsrev-i sahib-kiran, Faithful to the Order Giver (faithful to the Almighty), the Crown of the Seljuk dynasty, the Helper of the Religion and of the world, the Father of Conquests, Sultan Keyhusrev, the Fortunate, the Associate of the (Abbasid) Caliph, the son of Keykubad, the son of Sultan Keyhusrev, the Fortunate and the Martyr, –may God bless his soul– the son of Sultan Kılıç Arslan, the Fortunate, in the year 637 (in the Christian calendar 1239/40).”

Res. 1 Köprüpazar Köprüsü - Genel görünüş.

Res. 2 Köprüpazar Köprüsü - Mansap cephesi.

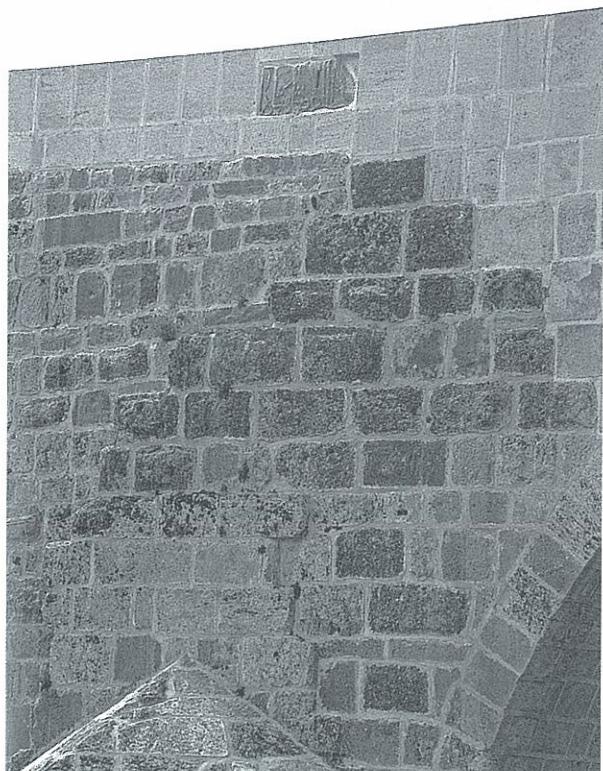

Res. 3
Köprüpazar Köprüsü
Mansap tarafındaki
kitabe bloğu
(onarım öncesi)
(Kessener-Piras'tan).

Res. 4 Köprüpazar Köprüsü - Mansap tarafındaki kitabe bloğu (onarım sonrası).

Res. 5
Köprüpazar Köprüsü -
Memba tarafından
kitabe parçası.

Res. 6 Köprüpazar Köprüsü - Mansap tarafındaki bugün mevcut olmayan kitabe bloğu.

